



5-8 Yaş Aralığındaki Çocuklarda Stereotip (Klişe Resim) Kullanımı

The Use of Stereotype in Children Aged Between 5-8

Gülçin KARACA¹

Özet

Görsel sanatlar eğitimi çocuğun estetik ve yaratıcı özelliklerinin gelişimini destekleyen önemli bir öge olarak bilinmektedir. Yaratıcılığın, çocuğun kendi kendine keşfinin ve doğal yolla gelişiminin bir sonucu olduğu kabul edilebilir. Fakat çocuklar, yirmi birinci yüzyılda her gün grafik imgelerle, hazır şekillerle karşı karşıya kalırlar. Gündelik hayatta görülen bu hazır şekillerin dışında, yetişkinler tarafından, çocukların bir nesneyi kolay çizmesine ya da öğrenmesine yardımcı olduğu düşünülen, basit geometrik biçimler ve klişe resimler çoğu zaman çocuğa sunulur. Çocuk resimlerinde görülen klişe resimlerin, aslında yetişkinlerin yapmış olduğu imgeler olduğu görülmektedir.

Psikologlar ve eğitimciler çocuk resimlerine uzun yıllardır ilgi göstermiş ve çocuk resimlerini değişik yönlerden incelemişlerdir. Çocuğun klişe resim kullanımıyla, yaratıcılık düzeyi arasında bir ilişkinin olup olmadığı sorusu da sanat eğitimcileri tarafından araştırılan konulardandır. Bu çalışmada, klişe resimlerin 5-8 yaş aralığındaki çocuklarda kullanımı konusundaki çalışmalar incelenmiş, klişe resimlerin çocukların çizgisel gelişimleri ve yaratıcılıkları üzerindeki etkilerine dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk resimleri, Çocuk resimlerinde klişe resim, Kalıp resim, Stereotip, Yaratıcılık.

Abstract

Visual arts education is known as an important item which encourages artistic and aesthetic features of child to improve. From the descriptions of creation, creation is understood as a result of natural development or invention of child by himself. In twenty first century, children are exposed graphic visuals and prepared shapes everyday. Except from these visuals, children are presented easy geometric shapes, drawings and stereotypes, which are thought to make children draw and learn easier. But, the stereotypes in children's paintings are seen that they are visuals which were prepared by adults.

Psychologists and educators have been interested in children's paintings and analyzed children's paintings in different ways. The question of whether children's using stereotypes in their paintings is related with their creation level has been one of the topics researched by art educators, too. In this study, the previous studies about using stereotypes in between 5-8 years old children were searched and it is aimed at drawing attention to stereotypes effects on children's linear development and creativity.

Key Words: Children's paintings, Creativity, Stereotype.

¹ Arş. Gör., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, gkaraca@mehmetakif.edu.tr

Giriş

Çoğu zaman basit geometrik şekillerle oluşturulan klişe resimler, çocuğun kolay öğrenmesi veya daha hızlı resim yapması için yetişkinler tarafından öğretilmektedir. Aynı zamanda çocuklar çizgi filmler, reklamlar vb görseller tarafından da klişe resimlere maruz kalırlar. Çocukluğun her döneminde kendini ifade edebilme önemlidir. Çocukluk çağında sözel ifadenin yetmediği yerde resim gerçekleşir. Çocuğun özellikle küçük yaşlarda özgün çizgiler, biçimler yaratma becerisi kazanması, bu özelliği ileriki yaşlarda da sürdürebileceğini düşündürmektedir. Bu yüzden klişe resimlerin çocuğun yaratıcılığı üzerinde nasıl bir etki yaptığını incelemeden önce, 5-8 yaş grubu çocuklarının çizgisel gelişim evrelerini incelemekte fayda vardır.

Çocuğun Çizgisel Gelişim Evreleri

Çocuğun bedensel ve zihinsel gelişimine paralel olarak sanat faaliyetlerinde de belirgin bir değişim olduğu gözlenir. Kağıda yapılan ilk işaret ve çizgi, giderek birer sanat evresine dönüşerek ergenlik dönemine kadar gelişmeye devam eder. Çocuk gelişimi yaygın olarak beş evrede ele alınabilir. Bunlar: Karalama Dönemi (2-4 yaş), Şema Öncesi Dönem (4-7 yaş), Şematik dönem (7-9 yaş), Gerçekçilik (Guruplaşma) Dönemi (9-12 yaş) ve Görünürde Doğalcılık Dönemidir (12-14 yaş) (Alakuş ve diğerleri, 2009).

Şema öncesi dönem ve şematik dönemler, 5-8 yaş aralığını içinde barındıran, okulöncesi ve ilköğretim 1, 2. sınıf çocuklarının içinde bulunduğu ve çocuk için kendi şemalarını oluşturduğu dönemlerdir. Bu dönemlerde çocuklar kendi çizimlerini oluşturma güdüsüne sahiptirler (Lowenfeld, 1982).

Linderman (1997), 4, 7 yaş aralığında olan okulöncesi dönemi çocuklarının, yeni keşifler için açık ve maceracı olduklarını, sezgileriyle öğrendiklerini ifade etmektedir. Şema öncesi dönemde olan okulöncesi çocuğu, düz, diyagonal ve eğri çizgileri, daire, üçgen ve dikdörtgen gibi basit geometrik şekilleri ayırt edebilir. Bu yaş gurubu çocuk resimlerinde, biçimlerin boyutları, çocuk için önemli olandan olmayana göre değişmektedir. Gördüklerini değil, daha çok bir objeyle ya da bir kişiyle alakalı bilgilerini resmederler. Okulöncesi dönemde olan çocuklar yetişkinlerin orantılı çizimlerini yapamazlar.

Şematik dönemde olan ilköğretimin ilk sınıflarındaki çocuklar, etraflarındaki görsel etkilenmelerin bolluğuna rağmen, özgürce ve bilinçsizce çalışırken, sanata kendi kişisel keşifleri olarak bakarlar ve kendi şemalarını oluştururlar. Şema, çocuğun çizdiği objenin gerçek objeye benzerliğinin bulunduğu bir çizimdir. "Bu dönem çocuk, resimlerindeki temsili şekilleri objelerle sınırladığında ('bu ağaç', 'bu bir adam' şeklinde), resminde oldukça net bir şema görebiliyoruz. Bir objenin şemasını, çocuğun sonuçta ulaştığı kavramla o obje hakkındaki bilgisi temsil etmektedir" (Yavuzer, 2007: 55-56). Çocuğun bir şema yaratması için, doğadaki objelerin benzerlerini yapması yeterli değildir. Çocuğun geliştirdiği şema kendine ait olmalıdır (Gardner, 1980'den aktaran; Hurwitz ve Day, 1995).

Lindermann (1997) da, ilköğretim bir ve ikinci sınıf çocuklarının, çevrelerine karşı meraklı olduklarını ve resimlerinde hayal güçlerinden faydalandıklarını belirtmektedir. Kendilerini sosyal bir varlık olarak

görmeye başlayarak, resimlerinde okul, aile gibi konuları işlerler, grup çalışmalarından hoşlanırlar. Aynı zamanda, bu yaş grubu çocukları, geometrik şekilleri algılar ve resimlerinde kullanırlar.

Klişe Resim (Stereotip)

Stereotip kelimesinin sözlük tanımı kalıp şekil ve klişe resimdir. Hurwitz ve Day'in (1995: 83) tanımlamasına göre ise, artistik kalıp (klişe) şekiller: "Çocukların gerçekten anlamadan tekrarladıkları başka bir kaynaktan alınan imgelerdir." 5-8 yaş aralığı için belirtilen çizgisel gelişim özelliklerine göre, çocuklar kendi ifadelerini yansıtan çizimler yapmaktadırlar. Stereotipler kalıplaşmış ve başkası tarafından çizilen çizimlerdir ve stereotiplerin, kendi şemasını oluşturmaya istekli 5-8 yaş aralığı çocuklarda kullanımı, çocukların doğal çizgisel gelişimi üzerinde engelleyici olur mu sorusunu akla getirmektedir.

Televizyon, reklamlar, dergiler ve gazetelerdeki çizgi film karakterleri gibi pek çok klişe resim günlük yaşamda, çocuk için ulaşılabilir durumdadır. Aynı zamanda çocuklar, boyama kitapları, çocukların diğer dersleri için hazırlanan çalışma kitapları ve kağıtları, yetişkinlerden ve diğer çocuklardan öğrendikleri çizimler yoluyla da, klişe resimlerle karşılaşılırlar. Lowenfeld (1982) klişe resimler içeren boyama kitaplarının çocukların sanatsal yaratıcılıkları için zararlı olabileceğini belirtmiştir; çocuklar boyama faaliyetlerini yaparlarken eğleniyor gibi görünseler de, bu etkinliğin onların sanatsal yaratıcılık yeteneklerine zarar verebileceğini açıklamıştır.

"Boyama kitapları, hazır verilmiş resimlerin içinin çocuk tarafından boyandığı kitaplardır. Bu kitaplara sahip olan çocuk hazır nesnelere boyayacak, resmedilen nesnelere ve durumları değişmez klişeler halinde algılayacak, dolayısıyla sanatsal yaratma, özgün olma heyecanını hiçbir zaman hissetmeyecektir. Boyama kitaplarının tümünden zararlı olduğunu düşünmemekle birlikte, çocuğun resim zevkinin gelişmesi açısından sınırlayıcı bir yanının da var olduğunu kabul etmek zorundayız. Çünkü, sonuç olarak boyama kitaplarındaki resimler ne bir öyküyü görsel olarak anlatan resimler ne de kendi başına anlatım amacı taşıyan resimlerdir. Yalnızca kalın dış çizgili, geniş boyama yüzeylerinden oluşmuş kitaplardır" (İlhan, 1990: 109).

Boyama kitapları dışında, resimli çocuk kitaplarının da yaratıcılığa ve çocuk resimlerine etkileri konusunda, görsel sanatlar eğitimcileri; çocuğun sanat eğitimine olumsuz yönde etkide bulunacağından, boyama kitaplarının çocuğa oldukça az verilmesi gerektiği ve boyama kitaplarının çocuğun yapısına ters olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca, boyama kitaplarının çocuğu kısıtladığı ve çocuğun yaratıcılığına engel olduğu pek çok araştırma tarafından ifade edilmektedir (Aslier ve Alpay, Bilgin, Samurçay, Kantemir'den aktaran İlhan, 1990). Bu görüşlerin birleştikleri nokta, boyama kitaplarının kullanımının çocuğun çizgisel gelişimi ve yaratıcılığı açısından sakıncalı olduğudur.

Yaratıcılık ve Stereotip:

Bilim adamları, sanat eğitimcileri ve kuramcılar yaratıcılık hakkında pek çok araştırma yapmış ve yaratıcılığı tanımlamaya çalışmışlardır. Feldman (1987), yaratıcılığın üç temel parçasından birinin;

insanın, sadece şeyleri değişik görme değil aynı zamanda yeni bir şeylere dönüştürerek, değişen gerçekleri çözümlemesi olduğunu belirtmiştir. Yaratıcı Düşünme Testini geliştiren Torrance (1962'den aktaran San, 2004), yaratıcılığı, sorunlara, bozukluklara, bilgi eksikliğine, uyumsuzluğa karşı duyarlı olma, güçlüğü tanımlama, çözüm arama, tahminlerde bulunma ya da eksikliklere ilişkin denenceler geliştirme, bu denenceleri değiştirme ya da yeniden sınaama, daha sonra da sonucu başkalarına iletme olarak tanımlamaktadır. Landau'ya göre yaratıcılık, daha önceden kurulmamış ilintileri kurabilme, böylece yeni bir düşünüş şeması içinde, yeni yaşantılar, yeni deneyimler, yeni ve özgün düşünceler ve yeni ürünler ortaya koyabilme yetisidir (San, 2003). Barlett ise, yaratıcılığı ana yoldan ayrılma, deneye açık olma ve kalıplardan kurtulma olarak tanımlamıştır (San, 1979). Sönmez (1993), tüm bu verilerden hareket ederek yaratıcılığı hem bir süreç, hem de bu sürecin sonunda ortaya özgün bir ürün koyma olarak tanımlamaktadır.

Yaratıcı insanlar, akıcı, esnek, detayları görebilen, zeki, meraklı, serbest davranışlı, herkese benzemeyen, risk alabilen, keşiflerini başkalarıyla paylaşmaya istekli, yapıcı eleştiriye açık, bağlantılı olamayan fikirlerden yeni fikirler bulabilen, dış dünyaya duyarlı, çalışma saatleri dışında da yaratıcı davranışlar sergileyen bireyler olarak belirtilmiştir (Linderman,1997).

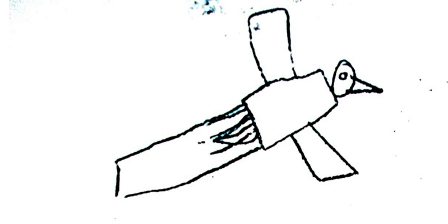
Kısaca yaratıcılık, var olanı kabullenip uygulamak değil, yeni keşifler ve deneyimler demektir. Yaş grupları gereği, okul öncesi ve ilköğretimin ilk sınıflarında olan çocuklar, yeniliklere açık, öğrenmeye hevesli, yeni keşiflere açıktırlar. Bu özellikler yaratıcılığın tanımlarına da uymaktadır. Bu dönemde, boyama kitapları gibi yetişkin standartlarını onlara yüklememek ve kendi ifadelerini kısıtlamamak gerekir. Okulöncesi dönemi çocukları yetişkinlerin orantılı çizimlerini yapamazlar. Çocuklar için oran, öneme göre şekillenir. Gördüklerini çizimlerinde kullanmaktan çok, düşündüklerini ve bildiklerini resimlerinde kullanırlar (Linderman, 1997).

İlköğretime başlayan çocuklar (6-8 yaş çocukları), resimlerinde şemalar oluşturur. "Bir şema yaratmak için çocuk, sadece dünyadaki objelerin grafik benzerlerini değil, aynı zamanda yaptıklarıyla diğerlerinden ayrı çözümler bulmak zorundadır" (Gardner, 1980'den aktaran Hurwitz ve Day, 1995: 82). Bu yüzden çocuğun doğal gelişimine koşul olarak, kendi kişisel şemalarını bulması, çocuğun sanatsal yaratıcılığının gelişmesi için önemlidir. Çocuklar için sanat, çevreyi tanıyabilmeleri için, kişisel bir keşiftir. Bu çağlardaki çocuğun boyama kitabı kullanmasına izin vermek kendine güvensizliğin kapılarını açabilir, çünkü çocuklar, dramatik bir şekilde kendi çizimleriyle yetişkinlerin çizimleri arasındaki eksiklikle yüzleşirler. Daha sonraki dönemler için örneğin bir palyaço çizmeye çalışırken, yetişkinlerin palyaçosu diyebileceğimiz palyaçoğu, bir defa boyadıklarında ve benzetmeye çalıştıklarında kendi çizimleri sonucunda hayal kırıklığına uğrayabilirler (Hurwitz ve Day, 1995).

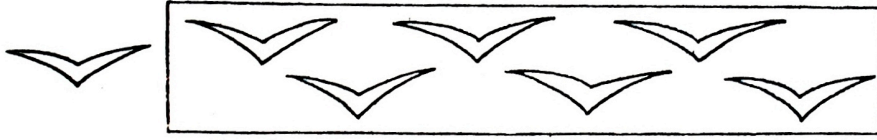
Çocukların, kendi keşiflerini yapmaları gereken bu dönemde çalışma kitaplarının ve çocuklar için üzerinde kalıp şekilleri barındıran çalışma kağıtlarının okullarda yaygın olarak kullanımı ise şaşırtıcıdır. Sedlak ve Sedlak (1985) çalışma kağıtlarını, en yanlış kullanılan eğitici materyaller olarak belirtmiştir. Eğitici desteğinin az olmasına rağmen çalışma kağıtları eğitimin ilk dönemlerinde yaygın olarak

kullanılmaktadır. Bunların içinde özellikle çocukların boyamaları için oluşturulan klişe resimler kullanılmaktadır. Okulöncesi ve ilköğretimin ilk sınıflarında olan çocuklar için, çalışma kağıtları kullanmak eğitimsel bir zorunluluk olarak düşünülse de, bu yaş grubu çocuklarının kendi çizimlerini oluşturma güdüsüne sahip oldukları unutulmamalıdır (Lowenfeld, 1982).

Aşağıda görülen resimlerde, çocuğun klişe resimlerden nasıl etkilendiği görülmektedir.



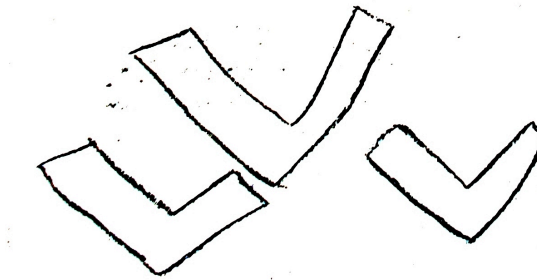
Resim 1a.



seven birds (yedi kuş)

Color seven birds blue (Yedi kuşu maviye boyayın).

Resim 1b.



Resim 1c.

Kaynak: Courtesy of Dr. Irene Russell, Research Bulletin, The Eastern Arts Association, Vol. 3, No. 1, 1952'den aktaran Lowenfeld, 1982: 178

İlk resimdeki (Resim 1a) kuş resmi, bir çocuğun boyama kitabındaki kalıp şekli görmeden önce kendi ifadesiyle yaptığı çizimi gösterir. Sonra çocuk boyama kitabında bir resmi boyar (Resim 1b). Çalışma kitabını boyadıktan sonra, çocuk kendi yaratıcı hassasiyetini ve kendine güvenini kaybeder (Resim 1c).

Yaygın olarak kullanılan klişe resimlere bir diğer örnek; uçan kuşları temsil eden “V” şeklindedir. Bu ressamlar tarafından vücudun detayları olan kuyruk, kafa ve ayakların seçilmediği, uzaktaki kuşları temsil etmek için geliştirilmiş bir çizimdir. Denizdeki martıların sahil sahnelerini boyayan suluboya ressamları, bu stenografik imgeyi ifadeci fırça vuruşlarıyla yaparlar (Hurwitz ve Day, 1995). Fakat; Russel ve Waugaman'ın (1952'den aktaran Lowenfeld, 1982) deneyimleri boyama kitaplarındaki kuşlara maruz kalan bütün çocukların yüzde 63'ünün kendi orijinal kuş kavramlarını yitirerek, çalışma kitaplarındaki klişe kuş çizimlerine benzer kuşlar yaptığını ortaya koymaktadır (Şekil 1).

“V” şeklinin bütün çeşitlemeleri, çocukların, uçan kuşu klişe resimde anlaması ve uygun bir şekilde kabul etmesi bakımından imkansızdır. Çocuklar kuşların uçuşunu gösteren kalıp şekli çizerken kanatları aşağıya değil yukarı doğru çizerek, kalıp şeklin oluşumunu anlamamış olduklarını gösterirler. Çocuklar kalıp şekilleri anlamadıkları için, kalıp şekilleri genellikle yanlış olarak, katı ve uygunsuz bir şekilde tekrar ederler (Hurwitz ve Day, 1995).

Bu tür faaliyetler çocuğun duygusal gelişiminde bir ilerleme sağlamaz çünkü çocuğun yaptığı her değişim bir yanıltır; onlar yeteneklerini geliştirmezler, çünkü birinin yetenekleri kendi ifadesinden gelişir. Lowenfeld (1982) bu tür faaliyetler çocuğun kendi yaratıcı ifadesini engelleyerek, davranışı taklit etmeye zorlar şeklinde görüşlerini belirtmiştir. Lowenfeld'in (1982), bu görüşlerinin tersi bir biçimde, ulaşılabilir olan grafik şekillerin, yetişkinlerin oluşturduğu çizimlerin, çocukların kaliteli resimler yapmasında kolaylık sağlayacağı görüşü de bulunmaktadır. Wilson ve Wilson (1977), çocukların ve yetişkinlerin çevrelerindeki grafik imgeleri bir dereceye kadar imgeleri kopya ederek öğrendiklerine dikkat çekmektedirler. Wilsonlar'a göre, yetişkinlerin oluşturduğu resimler, çocuk için görsel zenginlik sağlar ve çocuk resimlerinde sanatsal ifadeyi güçlendirici öğeler bulundurlar.

Bu araştırmada, klişe resimlerin 5-8 yaş aralığı çocuklar tarafından kullanımına ilişkin pek çok çalışma incelenmiş, Wilson'larınki (1977) gibi karşıt görüşlere rastlansa da, bu çalışmalarda genel olarak klişe resimlerin gereksiz olduğu, klişe resimleri gören çocuğun kendine güveninin sarsıldığı ve çocukların kendi doğal gelişimleri için kalıp şekillerin zararlı olduğu görüşleri üzerinde durulduğu gözlenmiştir.

Sonuç Ve Öneriler

Pek çok araştırmada televizyondaki, reklamlar ve dergilerdeki, gazetelerdeki resimler tarafından ve çocukların birbirleriyle olan etkileşimleriyle, pek çok klişe resmin, çocuk için ulaşılabilir durumda olduğundan, çalışmanın giriş bölümünde bahsedilmiş. Çalışmada, bu klişe resimlerin kullanımının çocuklar üzerinde bir takım olumsuz etkilerine vurgu yapılmıştır. Özellikle vurgulanan nokta ise, klişe

resimlerin çocuklara ait olmadığı ve klişe resimleri kopyalayan çocukların, kendi çizimlerini oluşturmak için kendilerine güvenlerini yitirebilecekleridir. Yetişkin ressamlar tarafından ustaca hazırlanan çizgi film imgeleri çocukların, kendi çizimleriyle karşılaştırılmayacak şekilde başarılı olduğuna inanmasına neden olarak, kendi ürünlerini ortaya koymalarında cesaretsizlik yaratabilirler. Çocukların çevresindeki kalıp şekillerden korunmanın hiçbir yolu yokmuş gibi görünse de, aslında koruma sağlanabilir. Çocuklar gülen surat düğmeleri, çizgi film karakterleri ve benzeri şeylerden etkilenmeye devam etseler de, klişe resimlerin çocukların yaratıcılıklarına etkisinin olumsuz olmaması için, görsel sanatlar dersinde, görsel sanatlar dersini veren öğretmen tarafından uygulanabilecek çeşitli öneriler getirilebilir (Hurwitz ve Day, 1995). Bu öneriler, maddeler halinde sıralanabilir:

1. Grafik imgeler çocuklar için sadece rahatlıkla anlayamadıkları ve kullanamadıkları zaman klişe resim olurlar. Bir öğretmen çocuğu kalıp şekilden saptırmak için klişe resmi bir karakter olarak kullanarak bir hikaye çizmesini isteyebilir. Böylelikle çocuk klişe resmi anlayarak onu klişe resim olmaktan çıkarabilir ya da çocuk klişe resmin kendisine bir yarar sağlamadığını fark edebilir ve onu bırakabilir.
2. Kopya, kişisel ifadeyi önlemeye yöneldiğinde zararlıdır. Klişe resmi kopya eden çocukla ilgilenen öğretmen, klişe resimleri bire bir öğrencilere kopya ettirerek değil, zaten klişe resimlere maruz kalan çocuğun klişe resimlerdeki, çocuğun kullanabileceği öğeleri, çocukların kendi çalışmalarına, orijinal bir biçimde nasıl aktaracakları konusunda, çocuklara yardımcı olabilir.
3. Çocuk için yetişkin grafik imgelere maruz kalmak kaçınılmaz olduğu için, pek çok kalitesiz imgeden öğretmen, kaliteli olanları çocuğa aktarabilir. Saydamlar, röprodüksiyonlar, filmler ve kitaplar gibi pek çok kaynak öğretmene yardımcı olabilir. Edebiyatta, müzikte ve matematikte olduğu gibi, çocuklar sanatın dünyasında en iyilerinin farkına varmalıdırlar (Hurwitz ve Day, 1995).
4. Öğretmen çocuğa sadece belirli çizim ve şekiller değil, pek çok görsel sunarak, çocukları, istedikleri malzemeleri ve şekilleri kullanmaları konusunda cesaretlendirebilir (Gardner, 1990).
5. Öğretmen, çocuklara, hayali konular vererek çizim çalışmaları yaptırılabilir. Böylelikle çocuklar kendi yaş gruplarının özelliklerine uygun olarak, yaratıcı ve hayal gücünü geliştirici çizimler yapabilirler.

Çocuklar pek çok grafik seçeneği olan belli bir programa bağlı oldukları zaman klişe resimlere daha az güvenirlir. Kendi artistik yetenekleri üzerine gelişen çocuk, kopya şekillerin kendi ifadesine bir şey katmadığını hissederek, kendi çalışmalarına daha ilgili olur (Hurwitz ve Day, 1995). Her gün karşılaşılan imgeler ve öğrenilen klişe resimler arasından görsel sanatlar dersi yoluyla kaliteli olanlar kullanılabilir, böylelikle yaratıcılık kısıtlanmadan geliştirilebilir.

Kaynaklar

- Alakuş ve diğerleri. (2009). *Sanat Eğitimi ve Görsel Sanatlar Öğretimi*. Ankara: Pegem Yayınevi.
- Feldman, D. H. (1987). Discipline-based art education: what forms will it take? *Proceedings of a Natural Invitational Conference sported by Getty Center for Education in Arts*. Los Angles, California, January.
- Gardner, H. (1990). *Art Eucation and human development*. California: The Getty Center for Education.
- Hurwitz, A. and Day, M. (1995). *Children and their art*. Florida: Harcourt Brace College Publishers,
- İlhan, A. Ç. (1990). Çocuklar İçin Hazırlanan Boyama Kitapları ve Çocuğun Yaratıcılığına Etkisi. *Eğitim Bilimleri Birinci Ulusal Kongresi Bildiriler Kitapçığı*, Cilt II-2, 101-115.
- Linderman, M. G. (1997). *Art in the elemantary school*. United States, Amerika: The McGarw-Hill Companies, Inc.,
- Lowenfeld, V. (1982). *Creative and mental growth*. United States, Amerika: Macmillan Publishing Company,
- San, İ. (2003). *Sanat Eğitimi ve Kuramları*. Ankara: Ütopya Yayınları.
- San, İ. (2004). *Sanat ve Eğitim yaratıcılık Temel Sanat Kuramları Sanatsal Eleştirisi Yaklaşımları*. Ankara: Ütopya Yayınevi,
- San, İ. (1979). *Sanatsal Yaratma ve Çocukta Yaratıcılık*. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sedlak, R. A., Sedlak, D. M. (1985). *Teaching the uducable mentally retarded*. Albany: State University of New York Pres.
- Sönmez, V. (1993). "Yaratıcı Okul, Öğretmen, Öğrenci" *Yaratıcılık ve Eğitim*. Ankara: TED Yayıncılık.
- Wilson, B-Wilson, M. (1977). The iconoclastic view art education. *Art Education* (Ocak 1977), 5-12.
- Yavuzer, H. (2007). *Resimleriyle Çocuk*. İstanbul: Remzi Kitabevi.